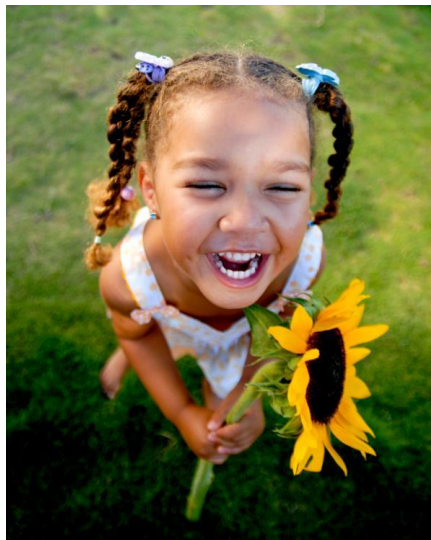

Het lachgedrag van kinderen van 2 en 3 jaar

Een observatieonderzoek naar waarom, met wie en wanneer 2- en 3-jarige kinderen op Nederlandse kinderdagverblijven lachen

Masterthesis Kinder- en jeugdpsychologie

Januari – Juli 2010

Universiteit Utrecht

Student

Lineke Hagedoorn

Studentnummer 3159590

Begeleiding

Mw. dr. E. Singer (*eerste beoordelaar*)

Mw. drs. A.G. van Hoogdalem (*tweede beoordelaar*)

Abstract

This thesis reports about the study of the laughing behavior of 2- and 3-year-olds. I examined the motivations for their laughing behavior and the conditions under which they laugh. That means, I studied why 2- and 3-year-olds laugh, whether they laugh more often with peers or alone, whether they laugh more often with children who are of who don't are similar in age and gender (if they laugh together with peers) and which play activities evoke most laughter. The study took place in 23 Dutch child care centers, where 64 target children were observed during periods of free play. The results show that the target children laughed more often because of pleasure than out of humor and that they laughed more often with peers than alone. When they laughed with peers, they showed a preference for laughing with children who were similar to them with regard to age. However, they didn't show a preference for laughing with others who were similar to them with regard to gender. The activities that most evoked laughter were symbolic play and functional play. These results are explained from the perspective of developmental psychology.

In deze thesis wordt verslag gedaan van de studie naar het lachgedrag van 2- en 3-jarige kinderen. Ik deed onderzoek naar de motivaties voor hun lachgedrag en naar de condities waaronder zij lachen. Dat wil zeggen, ik onderzocht waarom 2- en 3-jarige kinderen lachen, of zij vaker met leeftijdsgenoten of alleen lachen, of zij vaker met gelijken of met niet-gelijken in leeftijd en geslacht lachen (als zij met leeftijdsgenoten lachen) en tijdens welke spelactiviteiten zij het meest lachen. Het onderzoek werd uigevoerd op 23 Nederlandse kinderdagverblijven, waar 64 doelkinderen werden geobserveerd gedurende periodes van vrij spel. Uit de resultaten blijkt dat de doelkinderen vaker uit plezier lachten dan om humor en dat zij vaker met leeftijdsgenoten lachten dan alleen. Wanneer de doelkinderen met leeftijdsgenoten lachten, dan deden zij dat vooral met anderen die aan hen gelijk waren in leeftijd. Zij lieten echter geen voorkeur zien voor het lachen met gelijken in geslacht. De doelkinderen lachten het meest tijdens symbolisch en functioneel spel. Deze resultaten worden verklaard vanuit een ontwikkelingspsychologisch perspectief.

Voorwoord

De afgelopen zeven maanden ben ik bezig geweest met het afsluiten van mijn master Kinder- en Jeugdpsychologie door enerzijds stage te lopen en anderzijds deze thesis te schrijven. Het waren zeven intensieve, maar ook leuke maanden, waarin ik mijn vaardigheden in het doen van wetenschappelijk onderzoek sterk heb uitgebreid.

Ik had dit niet kunnen doen zonder de hulp van mijn begeleiders. Ik wil Elly Singer graag bedanken voor haar enthousiasme voor jonge kinderen en het overdragen van haar kennis en inzicht op dit gebied. Ook Anne-Greth van Hoogdalem wil ik graag bedanken. Ze heeft me veel inzicht gegeven in hoe ik mijn onderzoek kon verbeteren en stond bovendien altijd klaar om praktische hulp te bieden en mijn vragen te beantwoorden. Ten slotte gaat mijn dank uit naar Jesper Tijmstra, die me heeft geholpen in het overdenken van de statistische mogelijkheden van deze thesis.

Inhoudsopgave

<i>Hoofdstuk</i>	<i>Pagina</i>
Hoofdstuk 1: Inleiding	6
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader	7
2.1 Ontwikkeling	7
2.2 Motivaties	7
2.3 Met leeftijdsgenoten of alleen	9
2.4 Met wie	9
2.5 Spelactiviteiten	10
Hoofdstuk 3: Methode	12
3.1 Context	12
3.2 Setting	12
3.3 Participanten	12
3.4 Procedure	13
3.5 Instrumenten	14
3.6 Betrouwbaarheid	15
3.7 Analyses	15
Hoofdstuk 4: Resultaten	16
4.1 Motivaties	16
4.2 Met leeftijdsgenoten of alleen	17
4.3 Met wie	18
4.4 Spelactiviteiten	19
Hoofdstuk 5: Conclusie en discussie	20
5.1 Conclusie	20
5.2 Beperkingen, implicaties en suggesties voor vervolgonderzoek	21
Referentielijst	23
Bijlage 1: De motivaties voor het lachen	26
Bijlage 2: De spelactiviteiten	27
Bijlage 3: Percentages lachen tijdens de spelactiviteiten	28
Bijlage 1: SPSS-tabellen Chi-kwadraat	29
B4.1 Motivaties	29
B4.2 Met leeftijdsgenoten of alleen	30
B4.3 Spelactiviteiten	34

Hoofdstuk 1: Inleiding

Een zoontje dat midden in de winkel naar een bekende rent, zijn broek naar beneden trekt en roept: ‘Kijk, ik heb geen luier meer aan!’ Een dochtertje dat bij de DVD van de Leeuwenkoning niet zingt ‘Hakuna matata’ maar ‘De koe is mijn mama...’ Vraag de gemiddelde ouder of peuters humor hebben en ze zullen al snel met dit soort verhalen komen. De kinderen uit de voorbeelden zullen zelf niet zo snel hebben begrepen wat de grap was, hoewel ze misschien wel moesten lachen toen hun vader of moeder in lachen uitbarstte. Hoe ziet het lachgedrag van 2- en 3-jarigen er dan eigenlijk uit?

Kinderen zijn vanaf de geboorte voortdurend in ontwikkeling in zowel sociaal, lichamelijk als cognitief opzicht. Met vallen en opstaan leren zij steeds meer dingen bij. Enerzijds levert dit een kind stress op. Door te lachen kan het met deze stress omgaan (Cohen & Wills, 1985; Lazarus, 2000). Lachen brengt namelijk veranderingen teweeg in de hersenen, het autonome zenuwstelsel en het endocriene systeem, waardoor gevoelens van geluk en ontspanning ontstaan (Martin, 2007). Anderzijds leveren de voortdurende ontwikkelingen een kind ook tevredenheid, genot en plezier op. Door te lachen kan het deze gevoelens uiten (Levine, 2006; Scheff & Scheele, 1980; Van Ommeren, 1979). Lachen helpt kinderen echter niet alleen in het omgaan met de ontwikkelingen die ze doormaken, het helpt ze ook in het opbouwen van relaties met anderen. Een kind scheidt namelijk een sociale band met iemand anders door samen met diegene te lachen (Martin, 2007; McGhee, 1989; Panksepp, 1998).

Als er onderzoek wordt gedaan naar het lachgedrag van 2- en 3-jarigen, dan wordt daarmee een bijdrage geleverd aan de empirische kennis over de ontwikkeling van kinderen op sociaal, lichamelijk en cognitief gebied. Bovendien kan deze kennis overgedragen worden aan opvoeders, zodat zij handvatten krijgen om het lachen bij kinderen te stimuleren.

Het doel van deze thesis is om vanuit een ontwikkelingspsychologisch perspectief het inzicht in het lachgedrag van 2- en 3-jarige kinderen op Nederlandse kinderdagverblijven te vergroten. Daarbij zullen vier onderzoeksvragen beantwoord worden. Ten eerste: waarom lachen 2- en 3-jarigen? Ten tweede: lachen kinderen van deze leeftijd vaker met leeftijdsgenoten of alleen? Ten derde: als zij met leeftijdsgenoten lachen, lachen zij dan vaker met kinderen die gelijk of die niet-gelijk aan hen zijn qua leeftijd en geslacht? Ten vierde: tijdens welke spelactiviteiten lachen 2- en 3-jarigen het meest?

Hoofdstuk 2: Theoretisch kader

2.1 Ontwikkeling

Kinderen ontwikkelen zich al vanaf de geboorte op sociaal, lichamelijk en cognitief gebied. De sociale ontwikkeling laat zich voor het eerst zien door middel van de sociale glimlach. Dat is een glimlach naar een vertrouwd persoon binnen vier tot zes weken na de geboorte, waarmee de baby laat zien dat hij zich op zijn gemak voelt (Slentz & Krogh, 2001). Al snel richten baby's zich echter ook op hun leeftijdsgenootjes: als ze twee maanden oud zijn, vinden ze het leuk om naar andere baby's te kijken en als ze 10 maanden oud zijn, imiteren ze andere baby's en maken ze fysiek contact met ze. Bij een leeftijd van 15 maanden ontstaan gevoelens van affectie en vanaf een leeftijd van 2 jaar nemen kinderen samen met anderen deel aan spellen (Kerig & Wenar, 2006).

De lichamelijke ontwikkeling van kinderen uit zich in de groei van het lichaam en in de ontwikkeling van motorische vaardigheden. Binnen de grove motorische ontwikkeling leren kinderen hun ledematen gebruiken, zodat ze bijvoorbeeld kunnen lopen als zij ongeveer 11 maanden oud zijn. Binnen de fijne motorische ontwikkeling leren kinderen precies afgestelde bewegingen te maken, zodat ze bijvoorbeeld krassen op papier kunnen zetten als zij ongeveer 14 maanden oud zijn (Berk, 2004).

De cognitieve ontwikkeling verloopt in verschillende fases. Vanaf de geboorte tot dat kinderen ongeveer 2 jaar zijn bevinden ze zich in de sensorimotorische fase, waarin ze de wereld om hen heen leren ontdekken door hun zintuigen en hun lichaam te gebruiken. Kinderen van ongeveer 2 tot 6 jaar bevinden zich in de pre-operationele fase, waarin zich taalvaardigheden, geheugen en verbeeldingskracht ontwikkelen en kinderen leren dat bepaalde objecten of acties andere objecten of acties kunnen representeren. Door deze ontwikkelingen leren kinderen wat ze kunnen verwachten van de wereld en leren zij het ook zien als een situatie juist niet klopt met hun verwachtingen (Huitt & Hummel, 2003).

2.2 Motivaties

De sociale, lichamelijke en cognitieve ontwikkeling van kinderen spiegelt zich af in de redenen waarom kinderen lachen. Kinderen lachen om vier soorten redenen:

Ten eerste lachen kinderen om sociale redenen. Door te lachen op momenten dat het sociale contact met een ander centraal staat, blijft een kind in verbondenheid met die ander (Chapman & Foot, 2007). Van lachen om deze reden is sprake als kinderen lachen om zich met elkaar te verzoenen na een conflict, als ze lachen omdat ze iemand aan het imiteren zijn en als ze lachen om elkaar te begroeten.

Ten tweede lachen kinderen om het gevoel te functioneren. Het feit dat kinderen bewegingen kunnen maken geeft ze een gevoel van trots: 'Ik kan het, ik functioneer!'. Dit wordt ook wel 'Funktionlust' genoemd (Rieber & Robinson, 2004). Kinderen lachen vaak vanuit deze motivatie tijdens fysiek spel zoals rennen en fietsen, want dan krijgen ze het gevoel dat hun lichaam werkt. Ze lachen ook vaak vanuit deze motivatie tijdens constructief spel; het feit dat het ze lukt om bijvoorbeeld een blokkentoren te bouwen geeft ze het gevoel dat ze met hun motorische vaardigheden iets voor elkaar kunnen krijgen.

Ten derde lachen kinderen om het verwachte. Ze zijn vanaf de geboorte bezig om de wereld te ontdekken en weten daardoor wat ze in verschillende situaties kunnen verwachten. Ze voelen zich trots: 'Ik snap de wereld!' (Franzini, 2002; Singer & de Haan, 2007). Voorbeelden van het lachen om deze reden zijn het lachen om een 'kiekeboe'-spelletje en het lachen als een grote blokkentoren omver valt. Kinderen verwachtten hierbij al dat iemand tevoorschijn kwam of dat de toren omviel en het feit dat dit ook daadwerkelijk gebeurt bevestigt hun verwachtingen over de wereld.

Ten vierde lachen kinderen om het onverwachte. Hoewel de zojuist genoemde redenen betrekking hadden op wat kinderen zelf en anderen weten en verwachten, heeft lachen om het onverwachte juist te maken met wat kinderen zelf en anderen *niet* weten en verwachten. Dit wordt verklaard vanuit de theorie van het absurde en de theorie van de zelfverwezenlijking (Loizou, 2005a). De theorie van het absurde stelt dat kinderen zullen lachen om situaties die niet gewoon zijn en niet kloppen met hun bestaande schemata. De theorie van de zelfverwezenlijking stelt dat kinderen zullen lachen als zij ingaan tegen de verwachtingen van hun opvoeders en op die manier zichzelf kunnen verwezenlijken. Zowel bij de theorie van het absurde als de theorie van de zelfverwezenlijking wordt er vanuit gegaan dat kinderen lachen omdat een situatie incongruent is aan de werkelijkheid. Dit betekent dat er sprake is van lachen om humor als kinderen lachen om het onverwachte, het overschrijden van regels en slapsticks ofwel ongelukjes (Peters, 1998).

Lachen om sociale redenen, het gevoel te functioneren en het verwachte zijn vormen van lachen uit plezier, terwijl lachen om het onverwachte ook wel lachen om humor genoemd kan worden. Lachen om humor is een cognitief complexere taak dan lachen uit plezier. Immers, bij lachen uit plezier wordt slechts de feitelijke situatie beoordeeld, terwijl er bij lachen om humor een vergelijking dient te worden gemaakt tussen de verwachte en de feitelijke situatie (Loizou, 2005a). De verwachting is dan ook dat lachen om humor minder vaak voor zal komen bij 2- en 3-jarigen dan lachen uit plezier. Bovendien wordt verwacht dat

lachen om humor vaker voor zal komen bij kinderen van 3 jaar dan bij kinderen van 2 jaar, omdat kinderen van 3 jaar verder zijn in hun cognitieve ontwikkeling dan kinderen van 2 jaar (Huitt & Hummel, 2003).

2.3 Met leeftijdsgenoten of alleen

Kinderen zijn sociale wezens; het hebben van goede sociale relaties is zelfs een van de belangrijkste dingen voor kinderen op een kinderdagverblijf (Hännikäinen, 1999). De theorie van het imitatieleren stelt dat kinderen elkaars lachgedrag versterken. Kinderen lachen namelijk meer als zij een lachend model zien (Brown, Wheeler, & Cash, 1980). Het is daarom te verwachten dat kinderen *in het algemeen* vaker met leeftijdsgenoten zullen lachen dan alleen.

Op dit gebied kan mogelijk onderscheid gemaakt worden tussen lachen uit plezier en lachen om humor. Lachen om humor is een cognitief complexere taak dan lachen uit plezier (Loizou, 2005a) en uit onderzoek blijkt dat de aanwezigheid van anderen het uitvoeren van complex gedrag bemoeilijkt en het uitvoeren van simpel gedrag vergemakkelijkt (Arterberry, Cain, & Chopko, 2007; Chapman, 1973; Zajonc, 1965). Op basis hiervan kan verwacht worden dat kinderen vooral met leeftijdsgenoten zullen lachen uit plezier, maar vooral alleen zullen lachen om humor. Uit empirisch onderzoek komt echter naar voren dat kinderen samen met andere kinderen speelden in 96% van de gevallen dat zij om humor lachten (Bartholomeus, 2006). Op basis daarvan kan juist verwacht worden dat kinderen zowel vooral met leeftijdsgenoten zullen lachen uit plezier als om humor.

2.4 Met wie

Het principe van de aantrekkingskracht van gelijkheid (Byrne, 1971; Dipboye & Colella, 2008) stelt dat kinderen vooral samen met die andere kinderen om zullen gaan, die op hen lijken. Dit principe wordt verklaard door de 'zoals ik'-hypothese: een kind begrijpt dat anderen ook mensen zijn met een niet aan de oppervlakte zichtbare intentie en voelt verbondenheid met de intenties van personen die op hem of haar lijken (Meltzoff, 2007). Als een kind dus een ander ziet die aan hem gelijk is zal het kind zich tot deze persoon aangetrokken voelen. Deze aantrekkingskracht creëert een positieve stemming en biedt ruimte voor lachen. Kinderen zullen daarom vaker lachen met leeftijdsgenoten die aan hen gelijk zijn qua leeftijd en geslacht dan met leeftijdsgenoten die daarin van hen verschillen.

2.5 Spelactiviteiten

De verschillende spelactiviteiten van kinderen zijn in te delen in vier soorten: spel met materialen, spel met emotionele uitingen, spel met symboliek en spel met bewegingen (Loizou, 2005b).

In de eerste categorie, ‘spel met materialen’, gaat het om constructief, exploratief en speel/leerspel. Bij constructief spel zetten kinderen iets in elkaar met materialen en maken zij bijvoorbeeld een toren van blokken (Forman, 2006). Bij exploratief spel zijn kinderen vooral bezig met het onderzoeken van materialen, bijvoorbeeld met het onderzoeken van zand (Bozena, 2007). Bij speel/leerspel staat het tegelijk spelen en leren van kinderen centraal. Hiervan is bijvoorbeeld sprake wanneer zij een puzzel maken (Fisher, Hirsh-Pasek, Golinkoff, & Gryfe, 2008).

Met de tweede categorie, ‘spel met emotionele uitingen’, wordt expressief en verbaal spel en het helpen van de leid(st)er bedoeld. Expressief spel is gericht op het uiten van gevoelens, bijvoorbeeld door te tekenen of muziek te maken (Johnson, 2006). Bij verbaal spel staan verbale uitingen centraal, zoals bijvoorbeeld het geval is wanneer kinderen samen kletsen (Slentz & Krogh, 2001). Kinderen kunnen de leid(st)er helpen door kleine klusjes te doen, zoals opruimen (Jacobs & White, 1994).

In de derde categorie, ‘spel met symboliek’, gaat het om symbolisch spel. Daarbij worden objecten gebruikt en acties uitgevoerd om andere objecten en acties te representeren. Langwerpige blokken kunnen zo bijvoorbeeld worden gebruikt als telefoons (Siegler & Alibali, 2005).

Met de vierde categorie, ‘spel met bewegingen’, wordt functioneel spel bedoeld. Bij dat soort spel staan bewegingen centraal, zoals het geval is bij rennen en fietsen (Williams, Reddy, & Costall, 2001).

Als kinderen lachen tijdens een bepaalde spelactiviteit, dan geven ze daarmee aan dat ze plezier beleven aan het doen van dat spel (Johnson, 2004). Bij twee van de genoemde spelactiviteiten, te weten symbolisch en functioneel spel, worden specifieke verschillen verwacht met betrekking tot de motivatie van het lachen tijdens dat spel.

Ten eerste zullen kinderen tijdens symbolisch spel vaker lachen om humor dan uit plezier. Symbolisch spel geeft kinderen bij uitstek de gelegenheid om situaties uit te beelden die normaal gesproken niet mogelijk zijn. Zo kan een kind voor de grap doen alsof zijn speelgoedtelefoon eetbaar is (Huitt & Hummel, 2003). Als een kind lacht om een situatie die

niet congruent is met de werkelijkheid, dan is er sprake van lachen om humor (Loizou, 2005a) en dit zal dus relatief vaak gebeuren tijdens symbolisch spel.

Ten tweede zullen kinderen tijdens functioneel spel vaker lachen uit plezier dan om humor. Tijdens functioneel spel staan bewegingen centraal en zullen kinderen dus relatief vaak lachen om het gevoel te functioneren, wat een vorm is van lachen uit plezier (Rieber & Robinson, 2004).

Hoofdstuk 3: Methode

3.1 Context

Dit onderzoek maakte samen met ander onderzoek naar lachen en conflicten bij jonge kinderen deel uit van het onderzoeksproject ‘Sociale relaties tussen jonge kinderen in kindercentra’. Het ging daarbij om exploratief onderzoek door middel van observaties. De opzet van het onderzoek voldeed aan de ethische richtlijnen van de Universiteit Utrecht.

3.2 Setting

De dataverzameling vond plaats op 23 Nederlandse kinderdagverblijven. De meeste kinderdagverblijven stonden in de vier grote steden van Nederland (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht), maar sommige waren in kleinere plaatsen gevestigd. Om deel te kunnen nemen aan het onderzoek moesten de kinderdagverblijven gekwalificeerde leid(st)ers hebben en mochten er minimaal drie en maximaal zes van de kinderen uit de groep dezelfde etnische achtergrond hebben als het kind dat geobserveerd werd. De kinderen varieerden in leeftijd van 0 tot 4 jaar. Van de leid(st)ers had ongeveer tweederde deel een Nederlandse achtergrond en een derde deel een Antilliaanse, Marokkaanse of andere culturele achtergrond. De kinderdagverblijven voldeden niet alleen aan kwaliteitscriteria op het gebied van leiding, maar ook op het gebied van ruimte en faciliteiten.

3.3 Participanten

Voorafgaand aan het onderzoek werd 64 zogenaamde doelkinderen geselecteerd. Deze kinderen waren gemiddeld 35 maanden oud en van Antilliaanse, Marokkaanse of Nederlandse afkomst (zie tabel 1). Ze werden geobserveerd aan de hand van video-opnames. Kinderen die tijdens de opnames in interactie waren met de doelkinderen werden randkinderen genoemd. Deze kinderen kwamen soms ook in beeld. De ouders van zowel de doelkinderen als de randkinderen werden vooraf op de hoogte gesteld van het feit dat hun kind gefilmd zou (kunnen) worden en verleenden daar toestemming voor.

Tabel 1 Demografische gegevens van de doelkinderen in frequenties ($N = 64$ doelkinderen)

		2-jarigen	3-jarigen	Totaal
Meisjes	Antilliaans	4	6	10
	Marokkaans	5	6	11
	Nederlands	6	5	11
	Totaal	15	17	32
Jongens	Antilliaans	6	6	12
	Marokkaans	5	5	10
	Nederlands	5	5	10
	Totaal	16	16	32
Totaal		31	33	64

3.4 Procedure

De doelkinderen werden geobserveerd aan de hand van video- en audio-opnames, die gemaakt werden 2002 en 2003. Ieder doelkind werd op twee verschillende dagen 30 minuten gevolgd, waarbij met een draagbare camera het gedrag van het kind en zijn of haar omgeving (leeftijdsgenoten, leid(st)ers en speelgoed) werd gefilmd. Het kind kreeg een rugzakje om met daarin een audiozender, zodat zijn conversaties gevolgd konden worden. Als een kind het rugzakje weigerde, werd het rugzakje bij een ander kind, dat in de buurt was, om gedaan of werd de zender door de onderzoeker in de buurt van het doelkind gehouden.

De opnames werden steeds gedaan in periodes van vrij spel, dat wil zeggen: ‘in periodes waarin de kinderen vrije keuze in activiteiten en handelingen hadden’ (van Hoogdalem, Singer, Bekkema, & Sterck, 2008, p. 1657). Zij konden alleen of gezamenlijk iets doen, zelfstandig of onder begeleiding van een leid(st)er. Meestal vond het vrije spel binnen plaats, maar soms ook buiten. Eten en drinken, toiletbezoek en het verschonen van luiers en/of kleding behoorden niet tot ‘vrij spel’.

Tijdens de opnames waren steeds twee onderzoekers aanwezig, waarvan één de opnames deed en één een schriftelijke observatie maakte en de persoonlijke gegevens van de aanwezigen noteerde. Zij deden geen interventies in de situaties die zich voordeden.

In de periode januari tot en met april 2010 werden de in totaal 64 uur durende video's geanalyseerd door twee (andere) onderzoekers, waarbij het gedrag van de doelkinderen werd gecodeerd voor lachen, dat wil zeggen: voor het maken van een lachend geluid en/of het hebben van een (glim)lachend gezicht. Steeds als er sprake was van (glim)lachen door een

doelkind werd bijgehouden wie dit doelkind was, waarom het lachte, of het alleen of met (een) ander(e) kind(eren) lachte en tijdens welke spelactiviteit het lachte.

3.5 Instrumenten

Steeds als een doelkind lachte, werd beoordeeld of dat kind 2 of 3 jaar was, of het een meisje of een jongen betrof en of het van een Nederlandse, Marokkaanse of Antilliaanse cultuur afkomstig was. Daardoor konden kinderen van verschillende leeftijden, geslachten en culturen met elkaar worden vergeleken.

Vervolgens werd bijgehouden waarom het doelkind lachte, waarbij gekozen kon worden uit lachen om sociale redenen, lachen om het gevoel te functioneren, lachen om het verwachte en lachen om het onverwachte (Chapman & Foot, 2007; Franzini, 2002; Peters, 1998, Rieber & Robinson, 2004; Singer & de Haan, 2007). Lachen vanuit het onverwachte behoort tot lachen om humor, terwijl de overige categorieën tot lachen uit plezier behoren (zie bijlage 1).

Daarna werd bepaald of het doelkind alleen of met één of meerdere andere kinderen lachte. Als het ging om lachen met één ander kind, werd vastgesteld wat de leeftijd (2 of 3 jaar of overig), het geslacht (meisje of jongen) en de cultuur (Antilliaans, Marokkaans, Nederlands of overig) van dit andere kind was. Vervolgens werd onderscheid gemaakt tussen lachen met gelijken en lachen met niet-gelijken voor de variabelen leeftijd en geslacht:

Van lachen met gelijken in leeftijd was sprake bij lachen tussen twee jongere kinderen (categorie 'jong/jong', beide 2 jaar en minder dan zes maanden leeftijdsverschil) en bij lachen tussen twee oudere kinderen (categorie 'oud/oud', beide 3 jaar en minder dan zes maanden leeftijdsverschil). Van lachen met niet-gelijken in leeftijd was sprake bij lachen tussen een jonger en een ouder kind (categorie 'jong/oud', een kind van 2 jaar en een kind van 3 jaar met minimaal negen maanden leeftijdsverschil). Lachepisodes tussen kinderen die niet in één van deze categorieën ingedeeld konden worden, werden niet meegenomen in het onderzoek.

Van lachen met gelijken en niet-gelijken in geslacht was respectievelijk sprake wanneer twee meisjes of twee jongens lachten en wanneer een meisje en een jongen lachten.

Bij het onderzoek werd verondersteld dat de kans ongeveer even groot was om met een gelijke dan wel een niet-gelijke in leeftijd en geslacht te lachen. Dit kon echter niet verondersteld worden bij het lachen met een gelijke of niet-gelijke in cultuur. Om deze reden werd het lachen tussen kinderen uit gelijke en ongelijke culturen wel beschreven, maar niet statistisch getoetst.

Bij elke lachepisode werd als laatste gecodeerd tijdens wat voor spelactiviteit de lachepisode plaatsvond. Daarbij kon worden gekozen uit spel met materialen, spel met emotionele uitingen, spel met symboliek en spel met bewegingen (Loizou, 2005b; zie bijlage 2). Lachepisodes die tijdens een overige spelactiviteit plaatsvonden, werden niet meegenomen in het onderzoek.

3.6 Betrouwbaarheid

De onderlinge betrouwbaarheid tussen de observatoren is berekend door middel van Cohen's kappa (van de Sande, 2001). De betrouwbaarheid voor de categorie 'Aantal participanten' was .79, die voor 'Reden' was .80 en die voor 'Spelactiviteit' was .82. Cohen's kappa moest minimaal .70 zijn; er was dus voldoende overeenstemming tussen de observaties van de verschillende onderzoekers.

3.7 Analyses

De informatie uit de observaties werd ingevoerd in SPSS. Wanneer dit mogelijk was, werden statistische analyses uitgevoerd. Daarbij werd gebruik gemaakt van Chi-kwadraat toetsen, waarmee verbanden gelegd kunnen worden tussen nominale variabelen. Voor de bepaling van de significantie werd een 95%-betrouwbaarheidsinterval gehanteerd. Wanneer het inhoudelijk of statistisch niet mogelijk was om Chi-kwadraat toetsen uit te voeren, werden de resultaten beschreven.

Hoofdstuk 4: Resultaten

Zie bijlage 4 voor de SPSS-tabellen behorende bij de resultaten van de Chi-kwadraat toetsen.

4.1 Motivaties

Elk van de 64 doelkinderen lachte gemiddeld 14.64 keer, waarbij er 8.41 sprake was van lachen uit plezier en 6.23 keer van lachen om humor. Kinderen van 2 jaar lachten gemiddeld 14.55 keer en kinderen van 3 jaar 14.73 keer. Terwijl de meisjes gemiddeld 16.50 keer lachten, lachten de jongens gemiddeld 12.78 keer. Antilliaanse kinderen lachten gemiddeld 15.95 keer, Marokkaanse kinderen 14.43 keer en Nederlandse kinderen 13.48 keer.

Leeftijd. Lachen uit plezier en lachen om humor verschilde niet significant tussen 2- en 3-jarigen ($X^2 = 0.29$; $df = 1$; $p = .592$). Kinderen van 2 jaar lachten voor 58.3% uit plezier en voor 41.7% om humor. Kinderen van 3 jaar lachten voor 56.6% uit plezier en voor 43.3% om humor.

Geslacht. Lachen uit plezier en lachen om humor verschilde evenmin significant tussen meisjes en jongens ($X^2 = 0.61$; $df = 1$; $p = .437$). Meisjes lachten voor 58.5% uit plezier en voor 41.5% om humor. Jongens lachten voor 56.0% uit plezier en voor 44.0% om humor.

Cultuur. Lachen uit plezier en lachen om humor verschilde ten slotte ook niet significant tussen Antilliaanse, Marokkaanse en Nederlandse kinderen ($X^2 = 0.90$; $df = 2$; $p = .638$). Antilliaanse kinderen lachten voor 58.1% uit plezier en voor 41.9% om humor. Marokkaanse kinderen lachten voor 58.7% uit plezier en voor 41.3% om humor. Nederlandse kinderen lachten voor 55.1% uit plezier en voor 44.9% om humor (zie tabel 2).

Tabel 2 Gegevens van motivaties voor lachen, in frequenties en percentages ($N = 937$ lachepisodes)

Categorie	Plezier			Humor			Totaal	
	Aantal totaal	Per kind	Percentage	Aantal totaal	Per kind	Percentage	Aantal totaal	Per kind
2-jarigen	263	8.48	58.3%	188	6.06	41.7%	451	14.55
3-jarigen	275	8.33	56.6%	211	6.39	43.4%	486	14.73
Meisjes	309	9.66	58.5%	219	6.84	41.5%	528	16.50
Jongens	229	7.16	56.0%	180	5.63	44.0%	409	12.78
Antilliaanse	204	9.27	58.1%	147	6.68	41.9%	351	15.95
Marokkaanse	178	8.48	58.7%	125	5.95	41.3%	303	14.43
Nederlandse	156	7.43	55.1%	127	6.05	44.9%	283	13.48
Totaal	538	8.41	57.4%	399	6.23	42.6%	937	14.64

4.2 Met leeftijdsgenoten of alleen

De doelkinderen lachten in 56.9% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 43.1% van de gevallen alleen.

Motivatie. Met leeftijdsgenoten en alleen lachen verschilde significant tussen lachen om plezier en lachen om humor ($X^2 = 23.11$; $df = 1$; $p < .001$). Lachen om plezier gebeurde in 50.2% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 49.8% van de gevallen alleen, terwijl lachen om humor in 65.9% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 34.1% van de gevallen alleen gebeurde.

Leeftijd. Met leeftijdsgenoten en alleen lachen verschilde niet significant tussen 2- en 3-jarigen ($X^2 = 1.94$; $df = 1$; $p = .164$). Kinderen van 2 jaar lachten in 54.5% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 45.5% van de gevallen alleen. Kinderen van 3 jaar lachten in 59.1% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 40.9% van de gevallen alleen.

Geslacht. Met leeftijdsgenoten en alleen lachen verschilde evenmin significant tussen meisjes en jongens ($X^2 = 0.05$; $df = 1$; $p = .826$). Meisjes lachten in 57.2% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 42.8% van de gevallen alleen. Jongens lachten in 56.5% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 43.5% van de gevallen alleen.

Cultuur. Met leeftijdsgenoten en alleen lachen verschilde significant tussen Antilliaanse en Marokkaanse kinderen ($X^2 = 38.56$; $df = 1$; $p < .001$) en tussen Antilliaanse en Nederlandse

kinderen ($X^2 = 44.04$; $df = 1$; $p < .001$). Samen en alleen lachen verschilde echter niet significant tussen Marokkaanse en Nederlandse kinderen ($X^2 = 0.30$; $df = 1$; $p = .583$).

Antilliaanse kinderen lachten in 41.0% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 59.0% van de gevallen alleen. Marokkaanse kinderen lachten in 65.3% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 34.7% van de gevallen alleen. Nederlandse kinderen lachten in 67.5% van de gevallen met leeftijdsgenoten en in 32.5% van de gevallen alleen (zie tabel 3).

Tabel 3 Gegevens van met leeftijdsgenoten en alleen lachen, in percentages en frequenties ($N = 937$ lachepisodes)

Categorie	Met leeftijdsgenoten	Alleen	Totaal
	Percentage	Percentage	Aantal
Lachen om plezier	50.2%	49.8%	538
Lachen om humor	65.9%	34.1%	399
2-jarigen	54.5%	45.5%	451
3-jarigen	59.1%	40.9%	486
Meisjes	57.2%	42.8%	528
Jongens	56.5%	43.5%	409
Antilliaans	41.0%	59.0%	351
Marokkaans	65.3%	34.7%	303
Nederlands	67.5%	32.5%	283
Totaal	56.9%	43.1%	937

4.3 Met wie

Leeftijd. In 15.8% van de gevallen lachten jonge kinderen samen en in 56.8% van de gevallen lachten oude kinderen samen. Dit betekent dat in totaal voor 72.6% tussen gelijken en voor 27.4% tussen niet-gelijken in leeftijd werd gelachen.

Geslacht. In 25.3% van de gevallen lachten meisjes samen en in 26.3% van de gevallen lachten jongens samen. Dit betekent dat in totaal voor 51.6% tussen gelijken en voor 48.4% tussen niet-gelijken in geslacht werd gelachen (zie tabel 4).

Tabel 4 Gegevens van lachen met gelijken en niet-gelijken in leeftijd en geslacht, in percentages ($N = 266$ lachepisodes voor jong/oud en $N = 392$ lachepisodes voor meisjes/jongens)

Categorie leeftijd	Percentage ($N = 266$)	Categorie geslacht	Percentage ($N = 392$)
Jong/jong	15.8%	Meisje/meisje	25.3%
Oud/oud	56.8%	Jongen/jongen	26.3%
Jong/oud	27.4%	Meisje/jongen	48.4%

4.4 Spelactiviteiten

Kinderen van 2 en 3 jaar lachten in het algemeen het meest tijdens symbolisch spel en functioneel spel (respectievelijk 25.7 en 23.7% van het totale aantal). Lachen uit plezier gebeurde het meest tijdens functioneel spel (26.1%) en lachen om humor het meest tijdens symbolisch spel (27.5%). Kinderen van 2 jaar lachten het meest tijdens symbolisch spel (24.6%) en kinderen van 3 jaar lachten het meest tijdens zowel symbolisch als functioneel spel (26.6%). Meisjes lachten het meest tijdens symbolisch spel (31.6%), terwijl jongens het meest tijdens functioneel spel lachten (19.5%). Antilliaanse en Marokkaanse kinderen lachten het meest tijdens symbolisch spel (respectievelijk 27.3 en 25.4%). Nederlandse kinderen lachten echter het meest tijdens functioneel spel (36.7%) (zie tabel 8).

Symbolisch en functioneel spel. Lachen uit plezier en lachen om humor verschilde niet significant tussen symbolisch en functioneel spel ($X^2 = 2.76$; $df = 1$; $p = .096$). Lachen tijdens symbolisch spel gebeurde voor 54.5% uit plezier en voor 45.6% om humor. Lachen tijdens functioneel spel gebeurde voor 63.3% uit plezier en voor 36.7% om humor (zie tabel 5).

Tabel 5 Gegevens van om plezier en uit humor lachen tijdens symbolisch spel en functioneel spel, in percentages en frequenties ($N = 346$ lachepisodes)

Categorie	Plezier	Humor	Totaal
	Percentage	Percentage	Aantal
Symbolisch spel	54.4%	45.6%	180
Functioneel spel	63.3%	36.7%	166

Hoofdstuk 5: Conclusie en discussie

5.1 Conclusie

Het doel van deze thesis was om vanuit een ontwikkelingspsychologisch perspectief het inzicht in het lachgedrag van 2- en 3-jarige kinderen op Nederlandse kinderdagverblijven te vergroten. Daarbij werd onderzoek gedaan naar de motivaties voor het lachgedrag van kinderen en naar de condities waaronder zij lachen.

De kinderen uit dit onderzoek lachten vaker uit plezier dan om humor. Volgens Loizou (2005a) kan dit verklaard worden vanuit het feit dat lachen uit plezier een cognitief eenvoudigere taak is dan lachen om humor. Als gekeken wordt naar de condities waaronder de doelkinderen lachten, dan blijkt dat zij vaker met leeftijdsgenoten dan alleen lachten. Volgens Brown en collega's (1980) komt dit doordat kinderen elkaars lachgedrag versterken. De doelkinderen lachten vooral met anderen die aan hen gelijk zijn in leeftijd. Dit kan begrepen worden vanuit het principe van aantrekkingskracht van gelijkheid (Byrne, 1971; Dipboye & Colella, 2008). De kinderen uit dit onderzoek lachten het meest tijdens symbolisch en functioneel spel.

Vooraf werd verwacht dat kinderen van 3 jaar vaker om humor zouden lachen dan kinderen van 2 jaar, aangezien 3-jarigen verder zijn in hun cognitieve ontwikkeling dan 2-jarigen en lachen om humor een relatief complexe cognitieve taak is (Huitt & Hummel, 2003). Het verschil bleek echter niet betekenisvol te zijn. De meest plausibele verklaring hiervoor is dat er op dit gebied geen significante leeftijdsverschillen bestaan, doordat de mogelijkheid om te lachen om humor al op zeer jonge leeftijd ontstaat. Immers, om te kunnen lachen om humor moet een kind een discrepantie waarnemen tussen de situatie die hij verwacht en de situatie die feitelijk optreedt (Loizou, 2005a) en uit onderzoek blijkt dat zelfs baby's van een paar maanden oud dergelijke discrepanties al opmerken (e.g. Slater & Johnson, 1999).

Wat betreft het met leeftijdsgenoten en alleen lachen *om humor* kon vooraf geen duidelijke hypothese opgesteld worden. Enerzijds kon verwacht worden dat kinderen vooral alleen om humor zouden lachen, want lachen om humor is een betrekkelijk complexe cognitieve taak en het uitvoeren van complex gedrag wordt bemoeilijkt door de aanwezigheid van anderen (Arterberry et al., 2007; Chapman, 1973; Zajonc, 1965). Anderzijds kon verwacht worden dat kinderen vooral met leeftijdsgenoten om humor zouden lachen, want uit empirisch onderzoek bleek dat kinderen met andere kinderen speelden in 96% van de gevallen dat zij om humor lachten (Bartholomeus, 2006). Dit laatste werd in dit onderzoek bevestigd;

de doelkinderen bleken vaker met leeftijdsgenoten dan alleen om humor te lachen. Kennelijk geldt de theorie over complex gedrag en de aanwezigheid van anderen niet voor complex *sociaal* gedrag. Bovendien is, zoals eerder opgemerkt, het vermogen tot het waarnemen van discrepanties, een basisvoorwaarde voor humor, al op zeer jonge leeftijd aanwezig; wellicht gaat het om een complex cognitief vermogen, dat aangeboren is.

Op basis van het principe van aantrekkingskracht van gelijkheid (Byrne, 1971; Dipboye & Colella, 2008) werd ook verwacht dat kinderen vaker zouden lachen met anderen die aan hen gelijk zijn in *geslacht*. De doelkinderen bleken hierin echter geen voorkeur te vertonen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat het geslacht van een leeftijdsgenoot niet belangrijk is voor kinderen om elkaar te kunnen vinden in samen lachen.

Het verschil in lachen uit plezier en lachen om humor bleek niet betekenisvol te verschillen tussen symbolisch en functioneel spel, terwijl verwacht werd dat de doelkinderen tijdens symbolisch spel vooral zouden lachen om humor (Huitt & Hummel, 2003) en tijdens functioneel spel vooral zouden lachen uit plezier (Rieber & Robinson, 2004). De resultaten lieten zien dat de doelkinderen zowel tijdens symbolisch als tijdens functioneel spel meer uit plezier dan om humor lachten. Eerder kwam al naar voren dat lachen uit plezier over het algemeen vaker voorkomt dan lachen om humor; wellicht is dat de reden dat zowel tijdens symbolisch als tijdens functioneel spel meer uit plezier dan om humor gelachen werd en staat de motivatie om te lachen los van de spelactiviteit die gedaan wordt.

5.2 Beperkingen, implicaties en suggesties voor vervolgonderzoek

Aan dit onderzoek is een aantal beperkingen toe te schrijven. De doelkinderen zijn met zorgvuldigheid gekozen, maar desondanks waren de groepen waarin zij zich bevonden niet altijd gelijk aan elkaar. De groepsgrootte kon erg wisselen, evenals de verhouding 2-/3-jarigen, meisjes/jongens en Antilliaanse/Marokkaanse/Nederlandse/andere cultuur. Met deze verschillen is geen rekening gehouden in het observeren en het analyseren, maar ze kunnen wel van invloed zijn geweest op het lachgedrag van de doelkinderen. Zo is de kans kleiner dat een kind met een ander kind lacht als er minder andere kinderen zijn.

Daarnaast is de manier van dataverzameling mogelijk van invloed geweest op het gedrag van de doelkinderen, aangezien zij zich er bewust van waren dat zij gefilmd en bekeken werden. Hierdoor konden ze extra 'gek' gaan doen (en dus meer lachen) of konden ze zich juist geremd voelen (en dus minder lachen), temeer omdat zij ook nog een rugzakje met geluidsapparatuur moesten dragen, wat sommige kinderen als hinderlijk ervoeren.

De geanalyseerde data waren deels genest van aard. Dat wil zeggen, dat de verschillende lachepisodes niet totaal onafhankelijk van elkaar waren, omdat er meerdere lachepisodes bij hetzelfde kind vandaan konden komen. Daarbij lachten sommige kinderen veel vaker dan andere kinderen. Om deze reden had het beste een multilevel-analyse kunnen worden uitgevoerd op de data, maar dat ligt boven het niveau van de statistiek van een thesis zoals deze, zodat besloten is het beste alternatief uit te voeren: Chi-kwadraattoetsen. Een voorwaarde voor deze toetsen is echter dat de data onafhankelijk van elkaar zijn, wat bij deze data niet het geval was. Door deze omstandigheden is de statistische analyse niet helemaal correct geweest, wat de betrouwbaarheid van de resultaten heeft verminderd.

Bij de analyse is het lachen tijdens verschillende spelactiviteiten onderzocht. Deze gegevens konden echter niet worden afgezet tegen situaties waarin kinderen niet lachten tijdens de verschillende spelactiviteiten, omdat deze gegevens nog niet beschikbaar waren. Hierdoor kon alleen *tussen* categorieën van spelactiviteiten vergeleken worden en niet *binnen* categorieën van spelactiviteiten.

Ondanks deze beperkingen heeft dit onderzoek veel ontwikkelingspsychologisch inzicht opgeleverd in de motivaties voor en de omstandigheden van het lachgedrag van 2- en 3-jarige kinderen op Nederlandse kinderdagverblijven. Uit het onderzoek blijkt dat kinderen van deze leeftijd lachen uit plezier én om humor, wat aangeeft dat zij al op jonge leeftijd tot relatief complexe cognitieve taken in staat zijn. Dit inzicht kan overgedragen worden aan opvoeders, zodat zij de cognitieve ontwikkeling van kinderen verder kunnen stimuleren door ze te laten lachen om humor. Opvoeders kunnen bovendien de sociale ontwikkeling van kinderen stimuleren door ze veel samen te laten zijn en te laten lachen.

In de toekomst zou het ontwikkelingspsychologische inzicht in het lachgedrag van 2- en 3-jarigen verder uitgebreid kunnen worden door onderzoek te doen naar de invloed van andere variabelen, zoals karaktereigenschappen of de mate van vrijheid in de opvoeding van kinderen. Ook zou longitudinaal onderzoek verricht kunnen worden om een goed beeld te krijgen van de *ontwikkeling* van het lachgedrag van kinderen.

Referentielijst

- Arterberry, M. E., Cain, K. M., & Chopko, S. A. (2007). Collaborative problem solving in five-year-old children: Evidence of social facilitation and social loafing. *Educational Psychology, 27*, 577-596.
- Bartholomeus, D. (2006). *Peuters in Nederlandse kinderdagverblijven en de rol van humor*. Ongepubliceerde masterthesis, Universiteit Utrecht.
- Berk, L. E. (2004). *Child development*. Boston, MA: Pearson Education.
- Bozena, M. (2007). Exploratory play and cognitive activity. In T. Jambor & J. van Gils (Eds.), *Several perspectives on children's play: scientific reflections for practioners* (pp. 79-105). Antwerpen & Apeldoorn: Garant.
- Brown, G. E., Wheeler, K. J., & Cash, M. (1980). The effects of a laughing versus a nonlaughing model on humor responses in preschool children. *Journal of Experimental Child Psychology, 29*, 334-339.
- Byrne, D. (1971). *The attraction paradigm*. New York: Academic Press.
- Chapman, A. J. (1973). Social facilitation of laughter in children. *Journal of Experimental Social Psychology, 9*, 528-541.
- Chapman, A. J. & Foot, H. C. (2007). *Humor and laughter: Theory, research and applications*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin, 98*, 310-357.
- Dipboye, R. L. & Colella, A. (2008). *Discrimination at work: The psychological and organizational bases*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Fisher, K. R., Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M., & Gryfe, S. G. (2008). Conceptual split? Parents' and experts' perceptions of play in the 21st century. *Journal of Applied Developmental Psychology, 29*, 305-316.
- Forman, G. (2006). Constructive play. In D. P. Fromberg & D. Bergen (Eds.), *Play from birth to twelve: Contexts, perspectives and meanings* (pp. 103-111). New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Franzini, L. R. (2002). *Kids who laugh: How to develop your child's sense of humor*. New York: Square One Publishers.
- Hännikäinen, M. (1999). Togetherness: A manifestation of day-care life. *Early Child Development and Care, 151*, 19-28.

- Hoogdalem, A. G. van, Singer, E., Bekkema, N., & Sterck, E. H. M. (2008). Young children who intervene in peer conflicts in multicultural child care centers. *Behaviour, 145*, 1653-1670.
- Huitt, W., & Hummel, J. (2003). *Piaget's theory of cognitive development*. Valdosta, GA: Valdosta State University.
- Jacobs, E. V. & White, D. M. (1994). The relationship of child-care quality and play to social behavior in the kindergarten. In H. Goelman & E. V. Jacobs (Eds.), *Children's play in child care settings* (pp. 85-102). Albany, NY: State University of New York Press.
- Johnson, J. E. (2006). Play development from ages four to eight. . In D. P. Fromberg & D. Bergen (Eds.), *Play from birth to twelve: Contexts, perspectives and meanings* (pp. 13-21). New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Johnson, S. (2004). *Mind wide open: Your brain and the neuroscience of everyday life*. New York: Scribner.
- Kerig, P. K. & Wenar, C. *Developmental psychopathology: From infancy through adolescence*. New York: McGraw-Hill.
- Lazarus, J. (2000). *Stress relief & relaxation techniques*. Lincolnwood, IL: Keats Publishing.
- Levine, J. (2006). *Motivation in humor*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Loizou, E. (2005a). Infant humor: The theory of the absurd and the empowerment theory. *International Journal of Early Years Education, 13*, 43-53.
- Loizou, E. (2005b). Humour: A different kind of play.
- Martin, R. A. (2007). *The psychology of humor: An integrative approach*. London: Elsevier Academic Press.
- McGhee, P. E. (1989). *Humor and children's development: A guide to practical applications*. New York: The Haworth Press Inc.
- Meltzoff, A. N. (2007). The 'like me' framework for recognizing and becoming an intentional agent. *Acta Psychologica, 124*, 26-43.
- Ommeren, J. van (1979). *Soundmaking, magic and personality*. Amsterdam: Editions Rodopi N.V.
- Panksepp, J. (1998). *Affective neuroscience: The foundations of human and animal*. Oxford, NY: Oxford University Press Inc.
- Peters, J. A. (1998). When you write humor for children. *Writer, 111*, 19-23.
- Rieber, R. W. & Robinson, D. K. (2004). *The essential Vygotsky*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

- Sande, J. P. van de (2001). *Gedragsobservatie. Een inleiding tot systematisch observeren*. Groningen: Noordhoff.
- Scheff, T. J., & Scheele, S. C. (1980). Humor and catharsis: The effect of comedy on audiences. In P. H. Tannenbaum (Eds.), *The entertainment functions of television* (pp. 165-182). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Siegler, R. S. & Alibali, M. W. (2005). *Children's thinking*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall Inc.
- Singer, E. & Haan, D. de (2007). Social life of young children: Coconstruction of shared meanings and togetherness, humor, and conflicts in child care centers. In B. Spodek & O. M. Saracho (Eds.). *Contemporary perspectives on social learning in early childhood education* (pp. 279-302). Charlotte, NC: Information Age Publishing Inc.
- Slater, A. & Johnson, S. P. (1998). Visual sensory and perceptual abilities of the newborn: Beyond the blooming, buzzing confusion. In F. Simion, & G. Butterworth (Eds.), *The development of sensory, motor, and cognitive capacities in early infancy: from perception to cognition* (pp. 121–141). Hove, England: Erlbaum.
- Slentz, K. L. & Krogh, S. L. (2001). *Teaching young children: Contexts for learning*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc. Publishers.
- Williams, E., Reddy, V., & Costall, A. (2001). Taking a closer look at functional play in children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 31, 67-77.
- Zajonc, R. B. (1965). Social facilitation. *Science*, 149, 269-274.

Bijlage 1: De motivaties voor het lachen

Tabel 6 Beschrijving van de motivaties voor het lachen

Categorie	Reden	Beschrijving	Voorbeelden
Lachen uit plezier			
Sociale redenen	<i>Verzoening</i>	Het lachen met als doel te verzoenen tijdens of direct na een conflict	Lachen als een kind iets niet wilde geven en het dan uiteindelijk toch geeft
	<i>Imitatie</i>	Het lachen om het elkaar nadoen	Lachen als het ene kind steeds iets roept en het andere kind hem steeds nadoet
	<i>Begroeting</i>	Het lachen als manier van begroeten	Lachen als een kind de leid(st)er naar zich toe ziet komen lopen
Gevoel te functioneren	<i>Funktionlust</i>	Het lachen om bewegingen	Lachen tijdens het rennen of hard fietsen
	<i>Taak voltooiing</i>	Het lachen om het succesvol beëindigen van een taak	Lachen als het een kind is gelukt om een toren van duplo te maken
Het verwachte	<i>Het verwachte</i>	Het lachen om het voorspellen en het uitkomen van een gebeurtenis	Lachen om 'kiekeboe', lachen als de blokkentoren omver valt
Lachen om humor			
Het onverwachte	<i>Incongruentie verbaal</i>	Het lachen om onvoorspelbare verbale handelingen	Lachen om rijmpjes, onzin- of vieze woordjes
	<i>Incongruentie actie</i>	Het lachen om onvoorspelbare acties	Lachen om het zogenaamd opeten van een telefoon
	<i>Gek doen</i>	Het lachen om gek doen	Lachen om gekke bekken trekken
	<i>Incongruentie overig</i>	Het lachen om overige onvoorspelbaarheden	Lachen om een verrassing
	<i>Overschrijden regels</i>	Het lachen om het overschrijden van regels of het uitdagen van gezag	Lachen als een kind doorgaat met plagen, terwijl de leid(st)er dat net verboden heeft
	<i>Slapsticks</i>	Het lachen om ongelukjes	Lachen als een kind valt of uitglijdt

Bijlage 2: De spelactiviteiten

Tabel 7 Beschrijving van de spelactiviteiten

Spelactiviteit	Beschrijving	Voorbeelden
Spel met materialen		
Constructief spel	Met materialen iets in elkaar zetten	Blokken, bouwen, lego, duplo, met papier iets maken
Exploratief spel	Onderzoekend gedrag	Manipulatie van water of zand
Speel/leerspel:		
1 Boekjes	1 Spelen en leren aan de hand van boekjes	1 Voorlezen, verhaal vertellen, in een boekje kijken (bijvoorbeeld foto's)
2 Overig	2 Spelen en leren aan de hand van andere materialen dan boekjes	2 Puzzelen, vorm herkennen, stempelen
Spel met emotionele uitingen		
Expressief spel	Uiting van gevoelens en/of ideeën	Muziek maken, verven, tekenen, dansen, grapjes, gevoelsuiting
Verbaal spel	Praten en intiem contact	Kletsen met elkaar, vragen stellen, uitleggen, op schoot zitten
Leider helpen	Gedrag om de leid(st)er(s) van dienst te kunnen zijn	Speelgoed opruimen, samen met de leid(st)er was opvouwen, tafel dekken, iets uitdelen
Spel met symboliek		
Symbolisch spel:		
1 Wielen	1 Materialen met wielen gebruiken om iets uit te beelden	1 Autootjes, treintjes, vliegtuigjes
2 Huishoudelijk	2 Materialen van huishoudelijke aard gebruiken om iets uit te beelden	2 Eten maken, keukentje, poppen, slapen, lippen stiften
3 Overig	3 Materialen gebruiken zonder wielen en niet van huishoudelijke aard om iets uit te beelden	3 Spelen met de boerderij, doktertje, verkleedpartijtje, politietje
Spel met bewegingen		
Functioneel spel:		
1 Wielen	1 Bewegen m.b.v. materialen met wielen	1 Fietsen, met de bobbycar spelen
2 Overig	2 Bewegen op een andere manier dan m.b.v. materialen met wielen	2 Rennen, balspel, glijbaan, wippen, voetballen, springen

Bijlage 3: Percentages lachen tijdens de spelactiviteiten

Tabel 8 Gegevens van lachen tijdens de verschillende spelactiviteiten, in percentages ($N = 701$).

Soort spel	Plezier ($N = 403$)	Humor ($N = 298$)	2-jrgn ($N = 325$)	3-jrgn ($N = 376$)	Meisjes ($N = 393$)	Jongens ($N = 308$)	Antil. ($N = 278$)	Marrok. ($N = 205$)	Nederl. ($N = 218$)	Totaal ($N = 701$)
Spel met materialen										
Constructief	5.2%	5.0%	7.7%	2.9%	2.0%	9.1%	4.3%	4.9%	6.4%	5.1%
Exploratief	3.5%	5.4%	4.6%	4.0%	3.6%	5.2%	3.2%	4.4%	5.5%	4.3%
Speel/leer	12.7%	13.1%	12.6%	13.0%	8.7%	18.2%	11.9%	12.2%	14.7%	12.8%
Spel met emotionele uitingen										
Expressief	18.6%	17.8%	23.1%	14.1%	18.3%	18.2%	25.2%	22.0%	6.0%	18.3%
Verbaal	4.7%	7.4%	4.6%	6.9%	5.9%	5.8%	7.6%	6.3%	3.2%	5.8%
Leid. helpen	5.0%	3.4%	2.5%	5.9%	3.1%	5.8%	5.4%	3.4%	3.7%	4.3%
Spel met symboliek										
Symbolisch	24.3%	27.5%	24.6%	26.6%	31.6%	18.2%	27.3%	25.4%	23.9%	25.7%
Spel met bewegingen										
Functioneel	26.1%	20.5%	20.3%	26.6%	27.0%	19.5%	15.1%	21.5%	36.7%	23.7%

Bijlage 4: SPSS-tabellen Chi-kwadraat toetsen

B4.1 Motivaties

Motivatie x leeftijd

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,287 ^a	1	,592		
Continuity Correction ^b	,220	1	,639		
Likelihood Ratio	,287	1	,592		
Fisher's Exact Test				,598	,320
Linear-by-Linear Association	,286	1	,593		
N of Valid Cases	937				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 192,05.

b. Computed only for a 2x2 table

Motivatie x geslacht

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,605 ^a	1	,437		
Continuity Correction ^b	,505	1	,477		
Likelihood Ratio	,604	1	,437		
Fisher's Exact Test				,464	,239
Linear-by-Linear Association	,604	1	,437		
N of Valid Cases	937				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 174,16.

b. Computed only for a 2x2 table

Motivatie x cultuur

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	,898 ^a	2	,638
Likelihood Ratio	,897	2	,639
Linear-by-Linear Association	,521	1	,470
N of Valid Cases	937		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 120,51.

B4.2 Met leeftijdsgenoten of alleen

Met leeftijdsgenoten of alleen x motivatie

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	23,109 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	22,472	1	,000		
Likelihood Ratio	23,326	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	23,084	1	,000		
N of Valid Cases	937				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 172,03.

b. Computed only for a 2x2 table

Met leeftijdsgenoten of alleen x leeftijd

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	1,938 ^a	1	,164		
Continuity Correction ^b	1,759	1	,185		
Likelihood Ratio	1,938	1	,164		
Fisher's Exact Test				,166	,092
Linear-by-Linear Association	1,936	1	,164		
N of Valid Cases	937				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 194,45.

b. Computed only for a 2x2 table

Met leeftijdsgenoten of alleen x geslacht

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,048 ^a	1	,826		
Continuity Correction ^b	,024	1	,878		
Likelihood Ratio	,048	1	,826		
Fisher's Exact Test				,842	,439
Linear-by-Linear Association	,048	1	,826		
N of Valid Cases	937				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 176,35.

b. Computed only for a 2x2 table

Met leeftijdsgenoten of alleen x cultuur: algemeen

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	57,821 ^a	2	,000
Likelihood Ratio	57,939	2	,000
Linear-by-Linear Association	47,531	1	,000
N of Valid Cases	937		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 122,02.

Met leeftijdsgenoten of alleen x cultuur: Antilliaans vs. Marokkaans

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	38,557 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	37,589	1	,000		
Likelihood Ratio	39,003	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	38,498	1	,000		
N of Valid Cases	654				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 144,55.

b. Computed only for a 2x2 table

Met leeftijdsgenoten of alleen x cultuur: Antilliaans vs. Nederlands

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	44,038 ^a	1	,000		
Continuity Correction ^b	42,982	1	,000		
Likelihood Ratio	44,700	1	,000		
Fisher's Exact Test				,000	,000
Linear-by-Linear Association	43,969	1	,000		
N of Valid Cases	634				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 133,47.

b. Computed only for a 2x2 table

Met leeftijdsgenoten of alleen x cultuur: Marokkaans vs. Nederlands

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,302 ^a	1	,583		
Continuity Correction ^b	,213	1	,644		
Likelihood Ratio	,302	1	,583		
Fisher's Exact Test				,600	,322
Linear-by-Linear Association	,301	1	,583		
N of Valid Cases	586				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 95,14.

b. Computed only for a 2x2 table

B4.3 Spelactiviteiten

Symbolisch versus functioneel spel x motivatie

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	2,763 ^a	1	,096		
Continuity Correction ^b	2,412	1	,120		
Likelihood Ratio	2,770	1	,096		
Fisher's Exact Test				,102	,060
Linear-by-Linear Association	2,755	1	,097		
N of Valid Cases	346				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 68,61.

b. Computed only for a 2x2 table